

ПЛАСТИЧНІ НАЛІПИ НА АРХЕОЛОГІЧНІЙ КЕРАМІЦІ

Пластичні наліпи — це виступи різноманітної конфігурації, які зустрічаються на глиняних виробках, зокрема чашах, кубках, горщиках, черпаках, глеках тощо. Окремі згадки про них є в численних дослідженнях з археології та повідомленнях про розкопки, а також в одному з параграфів дисертації автора цієї статті [1, 8]. Однак і досі нема узагальненої розвідки мистецтвознавчого плану, в якій було б синтезовано основні наліпи на пам'ятках різних епох та культур.

Наліпи вирізнялися не лише формою, а й місцем розташування (на вінцях, шийці, боках, пукові). В міру ускладнення обрисів їх можна поділити на кілька основних типів: валикоподібні, округлі, соскоподібні, конусоподібні, вушкоподібні, у вигляді фігурок тварин. Пластичні наліпи були прикметною ознакою глиняних виробів епохи міді, рідше вони траплялися на кераміці епохи бронзи й заліза.

На пам'ятках різних археологічних культур значного поширення набув простий горизонтальний валик, наявність якого зафіксовано вже на посуді ранньонеолітичної буго-дністровської культури [2, 122-124], на кухонному посуді мешканців мідного віку (культура Гумельниця на території України; поселення Болград Одеської обл.) [3, 266, рис. 69 (20)], а також на пам'ятках кількох культур епохи бронзи. Приклади простежуємо на виробках тюльпаноподібної форми комарівської культури [4, 433, рис. 116 (1,9)] та горщиках культури Станово, які на шийці мали наліпний валик із заціпами чи насічками (ця композиція нагадувала ланцюжок), що надавало предметові стрункості [5, 477]. Подібними узорами з валиків з насічками “прикрашали”

піфоси кріто-мікенської культури. Тут валики у формі кривульок та ліній ділили посудину на кілька горизонтальних зон, що, ймовірно, було зумовлено як естетичними уподобаннями, так і практичними потребами [6, 202]. Аналогічні схеми з валиками були типовими для ліпних виробів липицької культури, хоча зустрічалися пам'ятки, коли горизонтальні валики цілком вкривали їх поверхні [7, 16].

На шийці та плічках валики іноді творили складні схеми: “паркетні” та ялинкові візерунки, ряди трикутників із вершинами вгору (культура багатоваликової кераміки) [8, 454, рис. 122 (8, 10, 13, 14)]. Рідше на виробих траплялися узорні з напівкруглих валиків.

Для кухонного ліпного посуду населення зарубинецької культури характерним було творення візерунків із валиків, що нагадувало “підківку”. Валики найрізноманітнішої форми (гострореберні, округлі, широкі, вузькі, вертикальні, горизонтальні), як слушно зазначав Е. Симонович, були типовими майже для всіх груп столової кераміки черняхівської культури. Ці пластичні наліпи вирізнялися не лише варіативністю форм, а й способами їх творення (витягнуті під час формування або наліплені на посудині). На горизонтальний валик міг бути накладений також ряд із ямок (пальцевих втиснень) або скісних насічок, подібно, як на посуді з Журавки, Лісків, Кута [9, 287]. Поширеними на цих пам'ятках були комбінації з багатьох видів валиків (одинарних та спарених), що увиразнювало їх форми. Різноманітністю відзначалися й місця укладання валиків: на горщиках кухонної групи вони займали переважно плічка, глечиках — шийку, мисках — стінки.

На горщиках культури лійчастого посуду рідкісними були наліпи з валиків, які, на думку Миколи Пелецишина, нагадували літеру “М” чи роги бика [10, рис. 6(1)]. Валики відзначалися тонкою пластикою, гнучкістю вигинів та, будучи єдиною “прикрасою” (під вінцями, лише з одного боку), певним чином увиразнювали архітектоніку предмета. Ймовірно, ці посудини були наділені й деякою ритуальною функцією. Підставою для такого висновку є те, що бик відігравав велике значення в

житті давніх племен, адже його вважали жертвовною твариною. Можливо, в посудини наливали кров цієї тварини для певної магічної дії.

На деяких археологічних пам'ятках зафіксовано одинарні та подвійні округлі виступи, іноді дещо приплюснуті зверху (їх ще називали “гудзиками”, “перлинками”, “бородавками”). Іноді два ряди таких кульок, подані на певній відстані та з'єднані короткими лініями, творили зигзагоподібні лінії (Незвисько; культура лінійно-стрічкової кераміки) [11, рис. 33 (12)]. Такі узори ламаної лінії не лише приваблювали ритмічністю лінійно-пластичних переходів, а й викликали певні асоціативні відчуття.

Поодинокі “гудзики” вкривали опуклі поверхні виробів зі Зимно (лендельська культура), урочища Кіш-Мезе, що біля Рівного (культура Кріш на Закарпатті). Наліпи у вигляді невеликих кульок з поєднанням рядів ямок були характерні й для окремих видів кухонного посуду (здебільшого на плічках) раннього, а також пізнього етапів Трипілья (Кошилівці) [12, 134, 145]. Подібні пластичні утворення знаходимо й на столовому посуді комарівської культури [4, 433] та деяких посудинах носіїв культури Станово [13, 208].

Поміж пам'ятками доби раннього заліза виокремимо велику посудину тюльпаноподібної форми, де два ряди округлих наліпів подано на шерхлій структурі її поверхні (лежницька група; с. Ріпнів Львівської обл.) (АМЛНУ. Експозиція). Подібні наліпи траплялися також на черняхівській кераміці (Лука-Врубловецька, Ломовате, Журавка) [9, 293].

Аналізуючи пластичні виступи, зазначмо, що більшість із них накладали на поверхню вже сформованих посудин. Виразніше сприймалися вироби, неокриті іншими (заглибленими чи мальованими) узорами. Округлі наліпи на кераміці іноді ставали й елементами розпису. Прикладом може бути зерновик із Крутобородинців (петренська група середнього етапу трипільської культури), де “гудзики”, поміщені в центрі мальованих вохрою кіл, трансформувалися в мотив розетки в складній структурі розпису посудини [14, рис. 55 (4)].

Характерною рисою глиняних пам'яток, зокрема досить високих чаш культури мальованої кераміки на Закарпатті, було укладення (попарно або довільно по всій поверхні) соскоподібних виступів. Очевидно, ці чаші також призначалися для ритуальних дій, а самі наліпи мали певні функції господарського (краще тримати в руках) або навіть магічного призначення. Вертикально розділеними навпіл соскоподібними горбиками-наліпами по всьому тулубу вкривали окремі вироби й майстри культури Гумельниця [3, 266].

З-поміж пам'яток Трипільля виокремимо глеки, тулуб яких “складено” з чотирьох опуклостей, що нагадують жіночі груди, і творять особливу форму з плавними пластичними переходами [15, 284]. Трипільські майстри соскоподібні форми ліпили на ще одну типологічну групу — кубки (наприклад, кубок із поселення Гайворон) [16, 112]. Низка соскоподібних наліпів на посудині з високою шийкою та кулястим пуком не лише підкреслює архітектонічні характеристики предмета, а й додає особливого звучання схемі загалом. Гармонійному поєднанню форми та пластичних виступів сприяє й світлий колір глини.

Великий дослідницький інтерес викликають посудини трипільської культури, прикрашені парними прокресленими зображеннями змії, поміж якими укладено чотири соскоподібні наліпи. Таку схему переважно вважають зображенням жіночої фігури, оповитої зміями, яка і сприймається як центр символічного тексту [17, 401].

Е.Симонович зазначав, що пластичні виступи, в тому числі й соскоподібні, рідко траплялися на фрагментах черняхівської кераміки, здебільшого ліпної [9, 293].

Конічні чи конусоподібні виступи (по одному-два) майстри іноді подавали на поверхнях горщиків із Незвиська і Торська (культура лінійно-стрічкової кераміки), а також посуді з Рівного (ранньонеолітична культура Кріш, урочище Кіш-Мезе). Деякі конусоподібні наліпи поєднувалися з ямками, укладеними по всій поверхні, що надавало посудині особливого змісту [18, рис. 37 (6)]. Зазвичай такі пластичні наліпи “витагнені” під час формування посудини, а не наліплені після її виготовлення.

Поєднання тиснених ямок і конічних виступів підкреслювало своєрідність форми та ймовірність застосування цього предмета під час магічних обрядів.

Важливо зазначити поширеність конічних наліпів (здебільшого по чотири у місцях найбільшої опуклості) на виробах різних періодів Трипілья: раннього (гличиках, мисках, горщиках із Бернашівки, Гребенівки, Сабатинівки II), середнього — по 2-4 (Щербанівка, Кліщів), пізнього — їх переважно розміщували під самою шийкою посудин (Цвіклівці) [19, 198, 219, 238], а також окремих видів посуду комарівської культури.

Окремо виділимо пластичні конічні утворення на урнах (Лугове, висоцька культура) із курганів скіфського часу на Поділлі (на одній з них під наліпами поміщено по два півовали), з кургану в Лоївці — вирізнялися пластикою, яка відповідно впливала й на форму загалом [20, 138]. З пам'яток лужицької культури виявлено велику сіру урну біконічної форми (Хорів Рівненської обл.) із видовженими пластичними наліпами, що вертикально укладені на краях її кулястого пука (АМЛНУ. Експозиція). Це не лише увиразнювало тектонічні характеристики глиняного виробу, а й свідчило про особливу функцію конічних наліпів на урнах.

Прикметною особливістю археологічної кераміки є наліпи у формі вух, вушок чи “псевдовушок”. З огляду на частоту розміщення їх на посудинах можна виділити три основні типи подачі: на вінцях, плічках, пукові. Вже на амфорі з Рівного (культура мальованої кераміки в Закарпатті) два маленькі вушка з овальними дірками ніби зливаються із шийкою [18, рис. 38]. Великі амфори культури лійчастого посуду, як правило, мали чотири вушка на найбільшій опуклості стінок, менші — два вушка зразу ж під вінцями [21, 123]. Зразком першого типу посудин може бути також амфора біконічної форми з Белза (культура лінійно-стрічкової кераміки), де невеличкі вушка містяться на пукові (дірки вушок розраховані лише на проходження тонкого шнурка) (АМЛНУ. Експозиція). Можливо, ці посудини до чогось підв'язували (щоб зберегти те, що в них клалося, скажімо, від шкідників) або зв'язували їх під

час перевезення.

Окремі приклади укладання вушок під шийкою траплялися на пам'ятках культури Крш, а також глиняних виробх раннього (Сабатинівка II — чотири вуха на вінцях глечика; іноді на глеках із цього поселення чотири вушка з'єднують вінця з шийкою, а на пукові ряд конічних виступів) та середнього періоду трипільської культури (Володимирівка — два вушка на шийці розмальованого глечика, чотири — при вінцях горщика). Прикметно, що на виробх з одного поселення вушка можуть розміщуватися як на плічках, так і в місцях найбільшої опуклості (Щербанівка).

Великою варіативністю композицій з вушками відзначаються пам'ятки останнього періоду найяскравішої енеолітичної культури (Вихватинський могильник, Чапаївка, Хорів, кераміка типу Коломийщина I, заліщицької групи — Кошилівці, Бучач, Заліщики тощо) (ЛІМ. 90984; НМГУ, ЛМІР, АМЛНУ). Так, на пізньотрипільському горщику з Хорова, що на Волині, чотири маленькі вушка поміщені під шийкою і майже зливаються з поверхнею, залишаючи лише невеликі горбисті сліди (АМЛНУ. Експозиція). На одному з теракотових горщиків бачимо чотири вушка на плічках у поєднанні зі скісними насічками та врізною сіткою (заліщицька група пам'яток; його знайшли цілим під час розкопок у Бучачі, на горі Федір) (ТОКМ. КВ 30635/А 3821) [22, 38]. Шерхла структура поверхні не сприяла виразненню прокреслених візерунків та вушок.

Якщо плечисті горщики з Незвиська мали високу шийку і великі горизонтальні вуха на округлому пукові, то на посуді зі Заліщик вони переходили в маленькі вертикально проверчені вушка. На посудинах городницької фази з'являються лише подані вертикально в стінках так звані, “підшкірні” отвори [23, 13]. На деяких амфорах цієї ж фази, писав О. Кандиба, вушка мають “туленеподібну” форму, подібно як і на окремих пам'ятках петренської групи (Сороки-Озеро, Главан I) [23, 14; 24, рис. 3 (13,14)]. Вже рідше вушка траплялися на амфорах кошиловецької фази [23, 14]. Вдалося виявити великі вушка лише на кількох кошиловецьких горщиках, які характеризуються

складною системою розпису з поєднанням “паркетних” узорів, “S”-подібних спіралей, вертикальних та горизонтальних смуг. Тут вушка, вкриті вохрою та приліплені на плічках, є елементами загального візерунка (АМЛНУ, ЛМІР. Експозиція).

Важливо зазначити, що носії трипільської культури ліпили вушка й на такій типологічній групі кераміки, як накривки та моноклі. На цих виробках вушка гармонійно “перепліталися” зі врізними лініями узорами, зробленими фарбами. Прикладом може бути накривка з довгим “пупом” та групами врізних ліній по всій поверхні (Верем’є, тип Коломийщина) [25, табл. LXX (24)]. Два горизонтально або вертикально проверчені вушка мають незвиські та заліщицькі накривки, які ще називають “шведськими шоломами” [23, 15]. Рідкісний прийом укладення вушок подано на поверхні однієї з накривок, де два маленькі проколені вушка створюють горбики по лінії її округлення [26, 285]. Симетрично розташовані вушка рідше траплялися на ніжках моноклів (НМІУ, колекція В. Хвойки) [27, 353-354].

Високими художніми рисами щодо формотворення та способів “прикрашення” відзначаються великі горщики-зерновики з Київщини: прокреслені візерунки “дерев”, солярних знаків, кривульок доповнюються 1-2 рядами наліпних вушок; іноді чотири вушка можуть бути приліплені в нижній частині досить великої посудини, звуженої донизу, додаючи тим самим їй більшої об’ємності [25, табл. LXX (13,14); 26, 83, 142].

Своєрідністю форми та заповнення поверхні великою кількістю вушок вирізняється зерновик пізньотрипільського періоду із Бучача (Тернопільщина, гора Федір) (ТОКМ. КВ 30637 / А 3823) [22, 36-38]. Йдеться про двадцять невеликих вушок, поданих із чітким ритмом, що полягав у чергуванні їх по горизонталі та вертикалі. Вадим Щербаківський згадував також про великі макітри із Полтавщини (Лукашівська група), які довкола зверху та знизу вкриті маленькими вухами [28, 212]. Важко пояснити, чим зумовлена така кількість вушок на одній посудині. Можливо, окрім естетичної функції, це було спричинено й господарськими потребами (по-перше, підвищенням з метою збереження вмісту посудини від шкідників;

по-друге, аби посуд не розбився). Це досягалося за допомогою протягування шнурка або тонких шкіряних смужок у різних напрямках поміж вушками та через дно.

Подібним є горщик із печери Вертеба (біля села Більче-Золоте, на Тернопільщині), знайдений під час археологічних розкопок у 1996–1998 рр., не вкритий візерунками, проте з кількома рядами вушок [29, рис. 4(2)]. Важливо зазначити, що на одній посудині іноді могло бути поєднано кілька типів пластичних наліпів (наприклад, вушок та конічних виступів) [25, табл. LXXI (5)]. Очевидно, їх форма й подача на глиняному виробі мали певний зміст, а то й дію. Високим ступенем подібного заповнення поверхні (валиками у вигляді горизонтальних ліній та кривульок, які чергуються між собою, та двома рядами вушок — по 4 зверху та внизу) характеризується піфос з Крита (кріто-мікенська культура) [6, 202].

Більшість із пам'яток культури кулястих амфор (горщики, амфори) здебільшого на плічках містять по чотири, рідше — по два вушка [30, рис. 39]. На відміну від попередніх культур, окремі пам'ятки культури шнурової кераміки (епоха міді) відзначаються іншою формою вух: вони досить великі, заокруглені або приліплені під кутом (с. Зозів, підкарпатська група) (АМЛНУ. Експозиція). Отож, малі вушка (“псевдовушка”), можливо, вже вичерпали свою функцію. Вплив на ці процеси, ймовірно, мали зміни в формах посудин, що певним чином було пов'язано з їх іншим господарським призначенням.

Прийоми вліпленні 1–2 вух великого розміру були характерні для багатьох глиняних виробів епохи бронзи (комарівська культура, культура Ноа, Отомань). Форма вух та їх симетричне розташування підкреслювали не стільки естетичне значення, скільки функціональну необхідність: посудину можна взяти кількома пальцями. Проте іноді ще траплялося поєднання двох типів вух на одному виробі (малі — переважно на пуках і великі — з'єднували вінця з плечиками) культур Отомань та лужицької.

На пам'ятках залізної доби майже не виявлено малих вушок (“псевдовушок”), їх повністю замінюють більші вуха, іноді за-

гнуті догори. Подібні зміни простежуємо на глиняних виробах наступних археологічних культур ранньослов'янського періоду. Так, на поселеннях та могильниках зарубинецької культури знайдено невеликі горщики з округлими вухами, на пам'ятках липицької культури поєднано одинарні та подвійні вуха різної форми [31, таб. 1 (15-18); 2 (26-27); 3 (9-11)].

Характерною особливістю посудин племен черняхівської культури були великі округлі вуха, які плавно з'єднували вінця з пуком, утворюючи при цьому отвір овальної форми [32, рис. 20 (1, 3)]. У теракотових корчагах періоду Київської Русі (деякі виявлено в Києві, Чернігові, Підгородді) головна естетична роль відводилась не так корпусу посудини, як пластичному вирішенню вух, переважно фігурних та з дірочками всередині. Такі посудини, які були відомі до початку XIV ст., ще називали амфорками київського типу.

На багатьох пам'ятках різних археологічних культур відомі пластичні наліпи у вигляді фігурок тварин (биків, баранів). Такі посудини Н. Бурдо назвала "предметами магічної практики" [17, 367]. Виготовлення посудин із зооморфними зображеннями на вінцях або ручках пов'язане насамперед з епохою міді. Для культури лійчастого посуду характерними були черпаки з ручками, які у верхній частині мали зображення голови або передніх ніг барана [21, 125]. Форма голови тварини на кожному виробі вирішена по-іншому, із підкресленням пластичності та реалістичних рис. Прикметно, що на деяких черпаках ручка мала форму більших чи менших крилець, зображення яких, на думку М. Пелещишина, також пов'язане з певними явищами чи істотами [21, 125].

Оригінальними пластичними наліпами у вигляді скульптурок тварин відзначаються вироби середнього та пізнього етапів трипільської культури (НМІУ. Експозиція). Так, у Коритному (поселення типу Володимирівки) знайдено зооморфні чаші видовженої форми з плоским дном та ледь випуклими стінками, на чотирьох ніжках; на краях вінець з одного боку — наліпна головка бика чи барана, з протилежного — кулькоподібне потовщення (ймовірно, імітація хвостика) [33, 216, 218]. На деяких

формах кухонної кераміки (горщиках із чотирма ніжками) з Володимирівки від краю вінець до шийки іноді прикріпляли невеликі ручки-вущка або наліпні голівки [33, табл. 56 (10)]. Подібною є схема теракотової чаші з трипільського поселення Листвин (голова тварини подана на вінцях) (АМЛНУ. Експозиція). Образно-асоціативна виразність загальної схеми підкреслюється не лише особливостями матеріалу (теракоти теплого жовтого кольору), а й поєднанням м'якої пластичності зооморфної форми.

Більшість горщиків чи фрагментів посудин із зображеннями тварин (найчастіше голів биків з довгими рогами) було знайдено під час археологічних розкопок біля печей, що дало можливість Тетяні Пассек припустити, що їх використовували для приготування їжі [34, 67]. Однак слушною, на наш погляд, є думка Михайла Відейка про те, що зооморфні посудини, а також чаші зі скульптурними зображеннями тварин, здебільшого використовувалися під час ритуалів [35, 595]. Можемо лише здогадуватися, що такі дії могли бути пов'язані з певними господарськими циклами (в тому числі, “на добрий урожай”), природними явищами, родом занять, наприклад, полюванням тощо.

Вархеологічній літературі спорадично розглядалися питання про кераміку з зооморфними ручками на прикладі пам'яток з Північного Кавказу та Східного Криму. Одні дослідники пов'язували це з керамікою сарматського періоду (К.Скалон, Є.Кастанаян, В.Виноградов, К.Смирнов), інші — з меотською культурою (М. Анфимов) [36, 69]. Зооморфні зображення вчені поділяли на схематичні та реалістичні. Слушною вважаємо думку М. Абрамової про те, що появу кераміки з зооморфними ручками треба пов'язувати з зображеннями тварин в ювелірному мистецтві, “оскільки ці та інші представляють певні ідеологічні погляди” [36, 71]. Узв'язку з тим, що в сарматський період особливо поширеним був культ барана, дозволило деяким науковцям вважати цю кераміку сарматською. Проте відомо, що, наприклад, мешканці меотської культури також шанували цю тварину — вони її м'ясо клали в могили. Зобра-

ження барана трапляється в скіфському мистецтві, в античних пам'ятках Північного Причорномор'я і Криму тощо.

Таким чином, у системі “прикрашення” посуду пластичні елементи займали важливе місце, а чаші, урни та кубки з конічними, соскоподібними наліпами, скульптурками тварин набували особливого призначення — їх використовували в магічних діях. Інші посудини з валиками та “гудзиками”, можливо, окрім естетичної, мали й господарську функцію — шерхла поверхня виробів була практичною в процесі приготування їжі. Припускаємо, що деякі вироби з вушками виготовляли з метою підвищення посудини (за допомогою шнурка або вузьких шкіряних смужок, які протягували крізь вушка і дно кілька разів), аби вберегти її вміст (наприклад, зерно від шкідників) або, щоб вона не розбилася. Інша гіпотеза може бути пов'язана зі способами перевезення посудин на певні відстані — зв'язані докупи предмети менше пошкоджувалися.

Вивчення пластичних елементів (валикоподібні, конусоподібні, соскоподібні, округлі, вушкоподібні, у вигляді фігурних зображень тварин тощо) розширює не лише характеристику давніх глиняних виробів, на яких поєднано різні засоби художньої виразності, а й певним чином відтворює образний світ населення племен давніх археологічних культур.

1. *Івашків Г.* Декор традиційної української кераміки XVIII – першої половини XX століття (іконографія, домінуючі мотиви, художні особливості) // Автореф. ... канд. мист-ва.— Львів, 2004.
2. *Даниленко В. Н.* Буго-дністровська культура // Археологія Української ССР: В 3-х т.— Київ, 1985.— Т. I. Первобитна археологія.
3. *Бибиков С. Н., Субботин Л. В.* Пам'ятники культури Гумельниці на території УРСР // Археологія Української ССР.— Т. I.
4. *Березанська С. С.* Комаровська культура // Археологія Української ССР.— Т. I.
5. *Балагури Э. А.* Культура Станово // Археологія Української ССР.— Т. I.
6. *Моран Анри де.* Історія декоративно-прикладного мистецтва від древніших часів до наших днів.— Москва, 1982.
7. *Цыгыльк В. Н.* Липицька культура // Археологія Прикарпаття, Волині і Закарпаття (Раннеславянський і древнерусський періоди).— Київ, 1990.

8. *Братченко С. Н.* Культура многоваликовой керамики // Археология Украинской ССР.— Т. I.
9. *Сымонович Э. А.* Орнаментация черняховской керамики // Древности эпохи восточного славянства. Материалы и исследования по археологии СССР.— № 116.— Москва, 1964.
10. *Пелецишин М. А.* З історії давнього населення Північного Прикарпаття і Західної Волині.— Львів, 1996.
11. *Захарук Ю. Н., Телегин Д.Я.* Культура линейно-ленточной керамики // Археология Украинской ССР.— Т. I.
12. *Пелецишин М. А.* Племена Трипільської культури // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу).— Київ, 1974.
13. *Балагурі Е. А.* Племена доби бронзи на Закарпатті // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу).
14. *Мовша Т. Г.* Средний этап трипольской культуры. // Археология Украинской ССР.— Т. 1.
15. Колекція “Платар” // Енциклопедія трипільської цивілізації.— В 2-х т.— Т. 1.— Кн. 1.— Київ, 2004.
16. *Бурдо Н. Б.* Гайворон // Енциклопедія трипільської цивілізації.— Т. 1.— Кн. 1.
17. *Бурдо Н. Б.* Сакральний світ трипільської цивілізації // Енциклопедія трипільської цивілізації.— Т. 1.— Кн. 1.
18. *Потушняк М. Ф.* Неолит Закарпаття Культуры Криш и расписной керамики // Археология Украинской ССР.— Т. I.— Рис. 37 (6).
19. *Мовша Т. Г.* Ранний этап трипольской культуры // Археология Украинской ССР.— Т. I.
20. *Крушельницькая Л. И.* Группа памятников Среднего Поднестровья. Чернолесская культура // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Энеолит, бронза и раннее железо).— К., 1990.
21. *Пелецишин М. А.* Племена культури лійчастого посуду // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині.
22. *Ситник О., Ягодинська М.* Поселення Бучач I (Гора Федір) // Наукові записки Тернопільського обласного краєзнавчого музею.— Вип. III.— Тернопіль, 2003.
23. *Кандиба О.* Шипинці. Мистецтво та знаряддя неолітичного селища.— Чернівці, 2004.
24. *Рижов С.* Трипільські пам'ятки Пруто-Дністровського регіону (кінець етапу В II – етап С I) // Археологія Тернопільщини.— Тернопіль, 2003.
25. *Черныш Е. К.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР.— Москва, 1982.
26. Колекція “Платар” // Енциклопедія трипільської цивілізації.— Т. 1.
27. *Бурдо Н. Б.* Моноклі (моноклеподібні посудини) // Енциклопедія трипільської цивілізації.— Т. 1.
28. *Щербаківський В.* Мальована неолітична кераміка на Полтавщині // Науковий збірник Українського університету в Празі.— Прага, 1923.— Т. I.
29. *Сохацький М.* Археологічні розкопки в печері Вертеба біля села Більче-Золоте в 1996-1998 роках // Археологія Тернопільщини.— Тернопіль, 2003.
30. *Свєтиніков І. К.* Племена культури кулястих амфор // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині.
31. *Цыгылык В. Н.* Зарубинецкая культура: Липицкая культура // Археология

- Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды).— Киев, 1990.
32. *Винокур І. С.* Історія та культура черняхівських племен.—Київ, 1972.
33. *Мовша Т. Г.* Поздний этап трипольской культуры. // Археология Украинской ССР.— Т. 1.
34. *Пассек Т.* Трипільська культура.— Київ, 1941.
35. *Відейко М. Ю.* Чаша // Енциклопедія трипільської цивілізації.— Т. 2.
36. *Абрамова М. П.* О керамике с зооморфными ручками // Советская археология.— 1969.— № 2.

Умовні скорочення:

АМЛНУ — Археологічний музей Львівського національного університету ім. І.Франка

Колекція “Платар” — колекція Платонових і Тарут (Київ)

ЛІМ — Львівський історичний музей

ЛМІР — Львівський музей історії релігії

МЕХП — Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України

НМІУ — Національний музей історії України (Київ)

ТОКМ — Тернопільський обласний краєзнавчий музей

Halyna Ivashkiv

Ph.D. in Art Studies,

The Ethnology Institute, NASU

Relief “decorations” on the archaeological earthenware

The article explores relief “decorations”, i.e. elements of different shape which can be found on archaeological earthenware, in particular, bowls, beakers, pots, dippers, jugs etc. The relief “decorations” differed in shape (here several kinds may be singled out according to the complexity of form) as well as in the placement (on the rims, mouths, sides). These types of ceramics were a distinctive feature in the Bronze and Iron epochs. Still there is

no generalizing critical research on such elements, meant to synthesize major works of this character from different epochs and cultures. The given study of relief elements not only enhances the characteristics of ancient earthenware which combine various means of artistic expression but also in a way reproduces the graphic world of tribes belonging to archaeological cultures.